

Chronicle

Profesor Lucylla Pszczołowska – wybitna badaczka wiersza polskiego i słowiańskiego

TERESA DOBRZYŃSKA

(Warszawa)

We wrześniu 2009 r. przypada osiemdziesiąta piąta rocznica urodzin Profesor Lucylli Pszczołowskiej – Uczonej, która stała się największą w Polsce znawczynią teoretycznych problemów wersologii i która całe swe życie naukowe poświęciła badaniu historii polskiego wiersza oraz studiom porównawczym nad postaciami i rolą wiersza w literaturach słowiańskich. Rocznicą ta zbiegła się z niewiele późniejszym, przypadającym w 2010 roku, jubileuszem sześćdziesięciolecia pracy naukowej Profesor Pszczołowskiej. Mimo trudnych okoliczności zewnętrznych, w jakich przyszło jej żyć i pracować – czasu przełomów historycznych i ustrojowych oraz radykalnych zmian metodologii nauk filologicznych – jej działalność okazała się zadziwiająco owocna, a zarazem niezwykle konsekwentna, stymulowana własną logiką rozwoju.

Przyszła badaczka wiersza rozpoczęła studia polonistyczne w czasie okupacji, na tajnym Uniwersytecie Ziemi Zachodnich w Warszawie, a kontynuowała je na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, którego absolwentką została w 1948 r. Od 1950 r. do momentu przejścia na emeryturę, a właściwie – nieformalnie – do chwili obecnej, związana jest z Instytutem Badań Literackich. Od początku pozostawała w kręgu najbliższych współpracowników prof. Marii Renaty Mayenowej, w zespole, który po serii zmian organizacyjnych przyjął ostatecznie nazwę Pracowni

Poetyki Teoretycznej i Języka Literackiego. Lucylla Pszczołowska była najpierw jej członkiem, następnie zaś kierowała nią od roku 1981 do 1992. Patronat naukowy nad tym zespołem sprawowała także w latach następnych, już po przejściu na emeryturę.

W Instytucie Badań Literackich zdobyła stopień doktora w 1962 r. na podstawie rozprawy *Wiersz „Dziadów” i „Kordiana” na tle wiersza dramatu epoki* (promotorką rozprawy była prof. Maria Dłuska, największy ówczesnie autorytet w dziedzinie badań wersologicznych). Habilitowała się w 1971 r. po opublikowaniu monografii *Rym*. W 1983 r. uzyskała tytuł profesora nadzwyczajnego, a w 1991 r. – profesora zwyczajnego.

Profesor Pszczołowska, zatrudniona w Instytucie niedługo po jego założeniu i działająca w nim przez kilka dziesięcioleci, w znaczący sposób wzbogaciła dorobek naukowy tej placówki. Poprzez kierowanie zespołem, organizację konferencji, uczestnictwo w Radzie Naukowej i różnych jej komisjach, angażowała się w życie macierzystej instytucji oraz wpływała na jej program badawczy. Wraz ze Zdzisławą Kopczyńską i wspierającą ich działania Marią Renatą Mayenową rozwinęła tam najpoważniejszy w Polsce kierunek studiów nad wierszem, którego dokonania dokumentowane były kolejnymi tomami z serii *Poetyka. Zarys encyklopedyczny* – w dziale 3: *Wersologia*. W znacznej mierze przyczyniła się też do tego, że IBL stał się ośrodkiem koordynującym badania w dziedzinie słowiańskiej metryki porównawczej, które okazały się osiągnięciem o randze światowej.

Ważną formą oddziaływania Lucylli Pszczołowskiej na środowisko literaturoznawcze w Polsce była jej wieloletnia praca w redakcji afiliowanego przy IBL kwartalnika „Pamiętnik Literacki”, gdzie od 1982 r. prowadziła dział *Zagadnień języka artystycznego*, co łączyło się z rzeczywistym oddziaływaniem na poziom merytoryczny zgłaszanych tam rozpraw. Wiele pod tym względem zawdzięczają Uczzonej członkowie kierowanej przez nią Pracowni, którzy zawsze mogli liczyć nie tylko na jej krytyczne uwagi i rzeczową dyskusję, ale też na wsparcie i życzliwe rady. Przyczyniła się w ten sposób do kształtowania zainteresowań i postaw – także postaw życiowych – młodszych współpracowników, dla których była wzorem naukowej rzetelności, pracowitości i odpowiedzialności.

Gdy mowa o zaangażowaniu Profesor Pszczołowskiej w kształcenie młodej kadry, nie sposób pominąć jej wieloletniej pracy dydaktycznej w kraju i za granicą. Prowadziła ćwiczenia, wykłady, seminaria lub konwersatoria na Uniwersytecie Warszawskim (lata 1959–1968, 1973–1975 oraz 1980/1981), w Wyższej Szkole Nauczycielskiej przy UW (1968/1969), w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie (1971–1980), na Wydziale Słowistycznym Uniwersytetu w Amsterdamie

(1976/77, 1978/79 i 1986–1988) oraz na studiach podyplomowych i studium doktoranckim przy IBL PAN. Doceniając potrzebę kształtowania zainteresowań polonistycznych już na etapie nauki licealnej, angażowała się w prace Komitetu Głównego Olimpiady Literatury i Języka Polskiego, którego członkiem pozostawała w latach 1973–1987. Za tę działalność została odznaczona Medalem Komisji Edukacji Narodowej.

Lucylla Pszczołowska jest autorką lub współautorką ponad 50 studiów opublikowanych w czasopismach polskich i zagranicznych oraz w tomach zbiorowych. U początków swej drogi naukowej uczestniczyła w opracowywaniu dwóch książek dokumentujących stan świadomości w zakresie problematyki językowej i stylistycznej w pierwszych wiekach kształtowania odrębnej kultury narodowej i w wieku XVIII. Były to: *Walka o język w literaturze staropolskiej* oraz *Ludzie Oświecenia o języku i stylu*. Książki te są stale wykorzystywane w dydaktyce uniwersyteckiej oraz w badaniach naukowych.

Swą rozprawę doktorską opublikowała w tomie *O wierszu romantycznym* (1963) – wraz z rozprawą Zdzisławy Kopczyńskiej, z którą łączyła ją potem wieloletnia bliska współpraca. W tym samym czasie wydała popularnie ujętą, ale świetnie wprowadzającą w zagadnienia wersologiczne książeczkę *Dlaczego wierszem?* (1963), która – po kolejnej edycji w 2003 roku – używana jest wciąż na uczelniach w całej Polsce jako pomoc dydaktyczna w kształceniu polonistycznym.

Od lat 60. przez trzy następne dziesięciolecia Lucylla Pszczołowska brała udział w systematycznych badaniach różnych systemów i elementów budowy polskiego wiersza. Ich rezultaty były ogłaszane w kolejnych tomach działu wersologicznego serii *Poetyka. Zarys encyklopedyczny*. Ukazały się wówczas tomy zbiorowe z rozdziałami autorstwa L. Pszczołowskiej: *Wiersz* (1963) i *Strofika* (1964), oraz przygotowane wyłącznie przez nią monografie: *Rym* (1972), *Instrumentacja dźwiękowa* (1977) oraz *Wiersz nieregularny* (1987). Książki te, jak również powstające w tym czasie liczne artykuły, posunęły naprzód wiedzę na temat form wierszowych. U ich podstaw leżały rozległe badania materiałowe, prowadzone przy użyciu metod statystycznych, a oparte na precyzyjnie określonych założeniach teoretycznych i z wykorzystaniem kategorii językoznawczych. Były to badania o charakterze systemowym – skoncentrowane na różnych typach wierszowania, a nie na pojedynczych utworach (choć nie brakło i takich analiz). Wiersz potraktowany w nich został jako odmiana stylowa mowy, realizowana w wielu wariantach, a różniąca się od prozy sposobem użycia elementów i konstrukcji językowych. Okazało się, że podlega on nie tylko immanentnym procesom historycznoliterackim w obrębie różnych poetyk, ale determinowany jest także przez czynniki

językowe. Odrębność tworzywa językowego poszczególnych form w dużym stopniu motywuje zróżnicowanie ich funkcji w toku rozwoju literatury.

Dzięki realizacji tego nowatorskiego programu badań wiersza, inspirowanego metodologią strukturalizmu, w wersologii polskiej nastąpiła nowa epoka. Tak skoordynowanych i z taką świadomością teoretyczną realizowanych badań systemowych nigdy wcześniej w Polsce nie prowadzono. Stały się one także czymś wyjątkowym w skali międzynarodowej. Należy podkreślić, że przełom ten był dziełem niewielu osób. Niezwykle ważną rolę odegrały w nim Lucylla Pszczołowska i ściśle z nią współpracująca Zdzisława Kopczyńska, a podstawy teoretyczne prac współtworzyły i włączały się do ich realizacji Maria Dłuska i Maria Renata Mayenowa. Potem do grona bliskich współpracowników Profesor Pszczołowskiej dołączyła Dorota Urbańska, a przez pewien czas w łączności z tym zespołem zagadnieniami wiersza zajmowała się również autorka tego tekstu.

Od początku lat 70. metodologia badań wersologicznych – wypracowywana równolegle na gruncie polskim – przenoszona była na szersze pole literatur słowiańskich i stosowana w ujęciu porównawczym. Nowy nurt prac zainicjował redagowany przy udziale Lucylli Pszczołowskiej tom zbiorowy *Metryka słowiańska* (1971). Zorganizowany wówczas z inicjatywy polskich badaczek międzynarodowy zespół skupiał w kolejnych trzech dekadach najwybitniejszych przedstawicieli wersologii z krajów słowiańskich. Do tego zespołu należeli tak wybitni uczeni, jak Mirosław Červenka z Pragi, Svetozar Petrović z Nowego Sadu i Michaił Gasparow z Moskwy. Dopełniała go grupa badaczy polskich, rosyjskich, ukraińskich, białoruskich, bułgarskich, słoweńskich, serbskich i macedońskich. Przy wielkim indywidualnym wkładzie koncepcyjnym prof. Lucylli Pszczołowskiej opracowany został program badania wiersza jako swoistej odmiany dyskursu, analizowanego przy użyciu metod statystycznych, w konfrontacji z systemem językowym danego narodu i w kontekście różnych zjawisk kulturowych przejawiających się w obrębie literatur słowiańskich. Program ten, zogniskowany na najbardziej produktywnych formach wiersza w poszczególnych literaturach i umożliwiający zestawianie danych z różnych literatur narodowych, przyniósł wiele znaczących dokonań. Ujawnił podobieństwa i różnice w realizacji określonych form metrycznych w językach, które, co prawda, łączy pokrewieństwo, ale które mają odmienną budowę prozodyjną. Badania komparatystyczne objęły też problematykę przekładu oraz różne zjawiska kulturowe, które znajdowały odbicie w przemianach form wierszowania. Koncentrowały się m.in. na roli wiersza jako wykładnika związku literatur narodów słowiańskich z kulturą europejską. Ten systematycznie realizo-

wany program, obejmujący tyle fundamentalnych zagadnień, jest niewątpliwie ewenementem w skali światowej.

Wyniki badań porównawczych wiersza w literaturach słowiańskich publikowane były od końca lat 70. w serii *Słowiańska Metryka Porównawcza*, przy czym do chwili obecnej ukazało się 8 tomów tej serii, a tom IX przygotowany jest do druku. Przywołajmy tytuły poszczególnych tomów, dające pewne wyobrażenie o ich zawartości¹: t. I – *Słownik rytmiczny i sposoby jego wykorzystania* (1978), t. II – *Organizacja składniowa* (1984), t. III – *Semantyka form wierszowych* (1988), t. IV – *Wiersz przekładu. Mickiewicz i Puszkina* (1992), t. V – *Sonet*, t. VI – *Europejskie wzorce metryczne w literaturach słowiańskich*, t. VII – *Wiersz wolny. Geneza i ewolucja do roku 1939* (1998), t. VIII – *Krótkie rozmiary wierszowe* (2004), t. IX – *Heksametram i inne wzorce antyczne w literaturach słowiańskich* (w przygotowaniu).

Swego rodzaju aneksem do ogólnego programu badań wiersza w literaturach słowiańskich były badania porównawcze użycia form wierszowych w obrębie pozostających w szczególnie bliskim wielowiekowym kontakcie literatur polskiej i ukraińskiej – zainicjowane przez Profesor Pszczołowską i przez nią koordynowane. Ich rezultaty ogłoszone zostały w tomie *Na styku kultur: wiersz polski i ukraiński* (2007).

Największym osobistym osiągnięciem w dorobku Profesor Lucylli Pszczołowskiej jest monografia *Wiersz polski. Zarys historyczny* (1997, wyd. 2: 2001), która została wyróżniona Nagrodą im. Aleksandra Brücknera. Książka ta stanowi nowatorską pod względem metodologicznym i bogatą w treści syntezę historycznoliteracką, ukazującą ewolucję form wierszowych oraz rolę różnych systemów wierszowania i formatów wiersza w literaturze polskiej w kolejnych okresach jej rozwoju – od Średniowiecza po współczesność. Panorama zarysowana przez Lucyllę Pszczołowską pozwala prześledzić związki form wierszowych z gatunkami literackimi i stylami historycznymi, ukazuje zależność wiersza od różnych prądów kulturowych i kontaktów z literaturą innych narodów. Autorka zwraca też uwagę na użycie wiersza w twórczości wybitnych poetów, tworząc szkice monograficzne poświęcone m.in. Kochanowskiemu, Mickiewiczowi, Słowackiemu, Norwidowi, których sposoby wierszowania szczególnie zaważyły na rozwoju polskiego wiersza. Książka opiera się na założeniu, że forma wierszowa pociąga za sobą szczególne ukształtowanie językowe wypowiedzi, wnosi określony walor stylistyczny i może być wykładnikiem związku z pewną tradycją kulturową rodzimą bądź obcą.

1 Omówienie toku prac i zawartości kolejnych tomów serii – zob. Pszczołowska 2008.

Systemy wiersza używane w danej literaturze narodowej wnoszą doń swój potencjał znakowy. Ujawniają przemiany zachodzące w kulturze i uczestniczą w procesach wymiany wartości w kontaktach międzykulturowych.

W 2002 r. ukazał się wybór studiów Profesor Pszczołowskiej pt. *Wiersz – styl – poetyka*, gromadzący kilkanaście jej wcześniejszych rozpraw. We wstępie do tomu przywołane zostały wyniki badań nad metryką słowiańską, ilustrujące tezę, że te same formy wierszowe – używane w różnych językach – uzyskują odrębny kształt rytmiczny, a repertuar typów wierszowania kształtuje się w odmienny sposób. Autorka dowodzi, że właśnie poprzez swoistą językową realizację stają się one integralną częścią danej kultury etnicznej, włączając się następnie w procesy zachodzące w tej kulturze. W kolejnych rozdziałach książki przedstawione zostały językowe i stylistyczne aspekty użycia form wierszowych, omawiana jest problematyka przekładu utworów wierszowanych, analizowany sposób użycia wiersza w dramacie, ukazane są zjawiska tekstowe typowe zarówno dla wiersza, jak i prozy. Myślą zespalającą wszystkie te studia jest wielokrotnie już manifestowane przekonanie o szczególnych możliwościach znaczeniowych wiersza i potrzebie rozpoznania jego funkcji w różnych gatunkach i utworach – przekonanie, że „wybór formy wierszowej jest jednocześnie wyborem całego szeregu wartości pozaprodowych” (s. 13–14). Najdobitniejszą artykulację tego przekonania można znaleźć w publikowanym na końcu tomu artykule pt. *Semantyka form wierszowych*, który powstał w okresie intensyfikacji zainteresowań zjawiskami znakowymi w kulturze² i wiąże się z nurtem badań semiotycznych. Semiotyczne podejście do form wierszowych stanowi jeden z rysów szczególnych w badaniach wersologów warszawskich.

Znakowy potencjał wiersza jest tematem wydanej ostatnio książeczki *Znaczenie wyboru formy wiersza. Trzy studia* (2007), w której zamieszczona została praca Lucylli Pszczołowskiej *Dwie literatury i dwa modele wiersza*, obok artykułów dwóch innych autorek reprezentujących ten sam nurt wersologii: Zdzisławy Kopczyńskiej i Teresy Dobrzyńskiej.

Omówione tu zaledwie w zarysie ogromne dokonania naukowe Jubilatki nadały nową jakość polskiej wersologii i uczyniły z niej jedną z najlepiej rozwiniętych dziedzin literaturoznawstwa. Dzięki swym kompetencjom i wielkiej aktywności

---

2 Pierwsza publikacja miała miejsce w „Pamiętniku Literackim” 1981, z. 4. Artykuł ten poruszał zagadnienia, którymi od końca lat 60. zajmowały się zarówno L. Pszczołowska, jak i Z. Kopczyńska oraz M.R. Mayenowa.

naukowej Profesor Lucylla Pszczołowska stała się międzynarodowym autorytetem w obrębie swojej dyscypliny i przyczyniła się do rozwoju badań porównawczych nad formami wiersza w literaturach słowiańskich. Prace Uczzonej wyznaczają wzorzec analizy zagadnień wersologicznych, a Jej opracowania wnoszą nowe treści do studiów nad gatunkami i utworami wierszowanymi. Filologia polska zawdzięcza Jej bardzo wiele.

Najważniejsze publikacje Profesora Lucylli Pszczołowskiej

MONOGRAFIE I ZBIORY STUDIÓW:

- [współautorka Z. Kopczyńska], *O wierszu romantycznym*, Warszawa: PIW 1963, 256 s.
- *Dlaczego wierszem?*, Warszawa: Wiedza Powszechna 1963 [właśc. 1964], 122 s.; wyd. 2 uzup., Warszawa: Wiedza Powszechna 2003, 130 ss.
- *Rym*, Wrocław: Ossolineum 1972, 251 ss.
- *Instrumentacja dźwiękowa*, Wrocław: Ossolineum 1977, 110 ss.
- *Wiersz nieregularny*, Wrocław: Ossolineum 1987, 120 ss.
- *Wiersz polski. Zarys historyczny*, Wrocław: Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej – wyd. 1: 1997, wyd. 2: 2001, 429 ss.
- *Wiersz, styl, poetyka*, Kraków: UNIVERSITAS 2002, 291 ss.
- [współautorki: Z. Kopczyńska, T. Dobrzyńska] *Znaczenie wyboru formy wiersza. Trzy studia*, Warszawa: Wydawnictwo IBL 2007, 104 ss.
- *Na styku kultur: wiersz polski i ukraiński*, red. L. Pszczołowska, N. Czamata, Kijów: Ośrodek Wydawniczo-Poligraficzny „Uniwersytet Kijowski” 2007, 216 ss.

SERIA SŁOWIAŃSKA METRYKA PORÓWNAWCZA:

- t. I: *Słownik rytmiczny i sposoby jego wykorzystania*, red. Z. Kopczyńska, L. Pszczołowska, Wrocław: Ossolineum 1978, 212 ss.
- t. II: *Organizacja składniowa*, red. Z. Kopczyńska, L. Pszczołowska, Wrocław: Ossolineum 1984, 180 ss.
- t. III: *Semantyka form wierszowych*, red. L. Pszczołowska, Wrocław: Ossolineum 1988, 220 ss.
- t. IV: *Wiersz przekładu. Mickiewicz i Puszkina*, red. L. Pszczołowska, D. Urbańska, Wrocław: Ossolineum 1992, 222 ss.
- t. V: *Sonet*, red. L. Pszczołowska, D. Urbańska, Warszawa: Wydawnictwo IBL 1993, 176 ss.
- t. VI: *Europejskie wzorce metryczne w literaturach słowiańskich*, red. M. Červenka, L. Pszczołowska, D. Urbańska, Warszawa: Wydawnictwo IBL 1995, 368 ss.

- t. VII: *Wiersz wolny. Geneza i ewolucja do roku 1939*, red. L. Pszczołowska, D. Urbańska, Warszawa: Wydawnictwo IBL 1998, 270 ss.
- t. VIII: *Krótkie rozmiary wierszowe*, red. L. Pszczołowska, D. Urbańska, Warszawa: Wydawnictwo IBL 2004, 294 ss.
- t. IX: *Heksamet i inne wzorce antyczne w literaturach słowiańskich*, red. L. Pszczołowska, M. Łotman (w przygotowaniu).

OMÓWIENIE SERII SŁOWIAŃSKA METRYKA PORÓWNAWCZA

Pszczołowska L., 2008, *Słowiańska Metryka Porównawcza. Ewolucja celów i metod badawczych*, „Stylistyka” XVII, s. 347-359.